

DEME LÁSZLÓ KÖSZÖNTÉSE*

Kedves Kollégák!

A Magyar Nyelvtudományi Társaság szegedi csoportjának, ünnepi felolvasóülésünk valamennyi résztvevőjének, munkatársainak, barátainak és tisztelőinek nevében őszinte szeretettel és nagyrabecsüléssel köszöntöm Deme László egyetemi tanárt 60. születésnapja alkalmából.

Az imént hallottuk kényszerűen távol levő kollégánknak, Róna-Tas Andrásnak meleg hangú levelét, amellyel Deme László emberi, tanári és tudósi nagysága előtt tisztelgett. Biztosan nem helyénvaló egy ilyen szép, őszinte barátságot és megbecsülést sugárzó levéllel vitába szállni, de mégis ezt kell tennem, mert Róna-Tas András egyik gondolatával nem tudok egyetérteni. Nagyon sok más személlyel kapcsolatban elfogadnám minden szavát, de Deme László esetében nem. Azt írja Róna-Tas András, miért is kell az ilyen ünnepi alkalmakat kerek születésnapjára, évfordulókhöz kötni, nem lenne-e helyesebb egy-egy nagyobb tudományos teljesítmény, könyv apropóján köszönteni azokat, akik erre rászolgálnak. — Deme László esetében ezt én nagyon veszélyesnek érezném: ő ugyanis szinte évente lép meg minket kiváló munkáival, új felfedezéseivel, új távlatokat megnyitó értekezéseivel. Most látom, azt írtam: meglep. Pedig talán már nem is lép meg senkit közülünk — megszoktuk tőle. S ha a jelentős munkákat, könyveket mindig megünnepelnénk, talán még akadna rosszakarója, aki meggyanusítaná: azért alkotja sorra szép munkáit, mert örökkösen ünnepeltetni akarja magát.

Pedig Deme László sohasem kereste az ünneplést. Még a hagyományos köszöntési alkalmakat is a lehető legkevesebbre csökkentti. Most is három ok is indokolja egyszerre, hogy megszakítsuk

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság Szegedi Csoportjának 1981. október 29-i ülésén.

kis időre munkánkat és köszönetet mondjunk neki. Az egyik okot már említettem: Deme László rövidesen betölti 60. életévét. A másik ok is bizonyára ismert: ez év végén nyugalomba vonul, megváltik városunktól, egyetemünktől. Van egy harmadik ok is, egy másik kerek évforduló: Ezelőtt 40 évvel, 1941-ben, egy 20 éves fiatalembernek három cikke jelent meg a legtekintélyesebb magyar nyelvészeti folyóiratban, a Magyar Nyelvben, két ismertetése máshol. Mai képzési rendszerünkben II. éves egyetemi hallgató lett volna. 1943-ban már megjelent első monográfiája a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai című sorozatban. Ekkor lehetett volna IV. éves.

Már az indulás is sejteni engedte: nem akármilyen, nem mindennapi tehetséges ember jegyezte el magát a tudománnyal, szerencsénkre éppen a nyelvtudománnyal.

Nehezebb pályakezdést bajos volna elképzelni: világháború, pusztulás, a felszabadulás utáni évek nyelvtudományának súlyos konfliktusokkal terhes állapota, egyéni életének megpróbáltatásai. Néhány évig ő is kevesebbet publikált. De erős lelke, hite, tudományos elkötelezettsége hamar átsegíti a nehézségeken: az 50-es évek elejétől kezdve egyre inkább kiteljesedik tudományos munkássága, fiatalon a magyar nyelvtudomány egyik vezető alakjává válik.

Nem lehet feladatomban, hogy megírjam a magyar nyelvészet utóbbi 30 esztendejének történetét. Ezt kellene tennem, ha részletesebben számot próbálnék adni Deme László tudományos munkájáról, hiszen szinte nincs olyan területe nyelvtudományunknak, amelyet eddig megjelent 350 dolgozatában, ezen belül mintegy 20 önálló monográfiájában ne érintett volna. Hogyan volt ereje ennyi — magas színvonalú — művet megalkotni? Úgy, hogy Deme László számára az élet — munka. Amikor úgy 10 évvel ezelőtt kénytelen volt néhány szót szólni életéről, ezt mondta: "Születtem, élek és meg fogok halni, mint minden átlagember. A két szélső pont közötti időt munkával töltöm ki: ez kenyerem, hivatásom és kedvteléselem megszerre."

Ha emlékezetünkbe idézem most Deme László eddigi pályájának jelentősebb műveit, önállóan és társszerzőkkel írt könyveit,

egy-két fontosabb tanulmányát, vázlatosan és hiányosan bár, de képet kapunk arról, milyen területeken gazdagította elsősorban nyelvtudományunkat, közművelődésünket.

A magyar nyelvjárások néhány kérdése. (1953)

Nyelvművelésünk főbb kérdései (1953 - társszerzőkkel)

A magyar nyelvatlasz munkamódszere (1955 - társszerzőkkel)

Nyelvünk a reformkorban (1955 - társszerzőkkel)

Helyesírásunk időszerű kérdései (1955 - társszerzőkkel)

Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái (1956)

A nyelv működésének és fejlődésének objektív dialektikája
(1958 - tanulmány)

A XVI. század végi nyelvi normai kérdéséhez (1959)

A Mai Magyar Nyelv Rendszere hangtani fejezetei. (1961-62)

Helyesírási rendszerünk logikája. (1956)

Átlagolás és bontás a funkcionális parole-vizsgálatban
(1965 - tanulmány)

A nyelvről — felnőtteknek (1966)

A magyar nyelvjárások atlasza 1-6. (1968-, tagja az alkotó kollektívának)

Az általános nyelvészet alapjai (1969, Pozsony)

Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. (1970, Pozsony)

Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata (1971)

A magyar nyelv a szomszéd államokban (1971 - tanulmány)

A regionális köznyelvi kutatások kérdéséhez (1973. - tanulmány)

Nyelviség, nacionalizmus, hazafiság (1975 - tanulmány)

A beszéd és a nyelv (1976)

Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (1978)

E hosszú és könnyen bővíthető felsoroláshoz csak néhány gondolatot fűznék.

Felszabadulás utáni nyelvtudományunk egyik legimpozánsabb alkotása a Magyar Nyelvjárások Atlasza. Ebben a kollektív munkában Demé László hervadhatatlan érdemeket szerzett magának. A Magyar Nyelvjárások Atlasza szinte felbecsülhetetlen értékeket foglal magában. Más nemzetek nyelvatlaszaihoz képest megkésett,

de ez végül is javára vált, mivel készítői messzemenően fel tudták használni a más nyelvatlaszok munkálatai során felgyűlemlett tapasztalatokat.

Túl a kollektív munkában való részvételen, Deme László igen jelentős egyéni tudományos teljesítményekkel is hozzájárult a Nyelvatlasz elméleti és gyakorlati problémáinak tisztázásához s általában a nyelvföldrajzi kutatások föllendítéséhez. Nálam sokkal illetékesebb szakember, Bárczi Géza írta Deme László egyik könyve kapcsán a következőket. S nem születésnap alkalomból, hanem tudományos vita során: "a Nyelvatlaszon szükség-szerűen épülő nyelvföldrajzi diszciplína is igen szépen bontakozik. S ebben Deme Lászlóé a fő érdem." Majd tovább ezt írja a könyvről: "Benne nem a kezdet tapogatódzása, próbálkozásai mutatkoznak, nem ígéretes rügyek fakadása, hanem az eddigi nyelvatlaszgyűjtések egyik első, gazdag virágba szökkenése. Igen tekintélyes nemzetközi irodalmon, ... valamint a magyar nyelvtörténeti és nyelvjáráskutató irodalom mélyreható ismeretén alapszik. Éles problémalátás, nagy ötletesség, józan kritika, az anyagon való fölényes uralkodás jellemzi." Ezt a szakaszt azért is idézem Bárczitól, mert meggyőződésem, hogy nemcsak a "Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái" című könyvről lehet elmondani, hanem általában is jellemezni lehet vele Deme László tudományos munkásságát.

Úttörő munkát végzett Deme a szövegtan és mondattan területén is. 1971-ben megjelent "Mondatszerkezeti sajátságok gyakorlati vizsgálata" című könyve a magyar prózai szövegek egybeszerveződéseinek vizsgálatával számos eddig teljesen ismeretlen törvényszerűséget tárt fel, s új távlatokat nyitott meg a kommunikáció kutatásban is. Szegedi egyetemi tanári működése idején kialakult körülötte, munkatársaiból, tanítványaiból, egy szövegtani kutatói műhely, iskola, amelyet messze földön számontartanak, megbecsülnek.

Sok mindenről lehetne, sőt kellene még szólnom, de időm kötött. Föl lehetne vetni a kérdést, hogy most, amikor világszerte nagy divatja van a mindent átfogó, mindent "megmagyarázó", egyedül üdvözítő elméletek kovácsolásának, Deme László mért nem

alkotott magának egyet. Azt hiszem, azért, mert ő tulságosan jól ismeri a nyelvet, nemcsak egy-két oldalát, hanem valamenyi lényeges aspektusát, s tudja, hogy nem szabad egyik vagy másik részt kiragadni, abszolutizálni, s hogy nem szabad a múltat, a hagyományt és a jelent meg a jövőt egymással szembeállítani, mert ahogy egy helyen írja: "Nem igazi hagyomány az, ami folytatásra alkalmatlan, s nem igazi modernség, ami nem az addigiakból nő ki." Ebben a szellemben munkálta ki Deme László önálló grammatikaelméleti koncepcióját is, amely — más koncepciók mellett — eredményei, társadalmi hasznossága alapján már régen bebizonyította életképességét, megszilárdította helyét korunk magyar nyelvtudományában. S ez a megállapítás már nem tőlem, az ünnepi alkalom hatása alatt kétségkívül elfogult és elfogódott köszöntőtől származik, hanem a nyelvtudományunk eredményeit és fogatékosságait tárgyilagosan összegző Temesi Mihálytól (A magyar nyelvtudomány, 23 l.).

Hosszasan lehetne beszélni Deme Lászlóról, a közéleti emberről, a nyelv- és népművelőről, a szerkesztőről. Egyik legnagyobb országos célkitűzésünk a demokratizmus, a közélet fejlesztése. Ennek a célkitűzésnek a megvalósításáért talán egyetlen nyelvész sem tett annyit, mint Deme László. Könyvei, tanulmányai, rádió és televíziós műsorai, előadásai sokakat hozzásegítettek ahhoz, hogy ne csak részesei, hanem tevékeny alakítói legyenek társadalmi életünknek, fejlődésünknek. Az egyszerű ember számára is érthető módon megfogalmazott tanácsai, okos, bátorító szavai sokakban oldották fel a közéleti szerepléstől való félelmet.

Eddig Deme László tudományos és közéleti munkásságáról szóltam. Biztosan tudom, mindkét területen hosszú évek eredményes munkája vár még rá. Egy területen azonban, sajnos, változás lesz: Deme László, a tanár, Karunk professzora, nyugalomba vonul. Nem akarom elvitatni Deme professzor jogát a százszor is megszolgált nyugalomra, pihenésre, amikor kifejezem azt a meggyőződésemet, hogy más formában, más alkalmakat keresve és találva, ő még nagyon sokáig fog tanítani és nevelni. Aki a következő mélyen humános vallomást tette, az nem is cselekedhet

másként: "S amióta az eszemet tudom, tanítok is. Nem igazi kutató szerintem az, aki csak ül a szobájában és ír, nem törekedve arra, hogy személyesen is hasson másokra... Meg aki tanít is, csak annak van alkalma nevelni; s bennem a nevelés is afféle mánia. Nem tehetek róla: szeretem az Embert, nagy e-vel, és az embereket is, kicsivel; és bizom bennük ... nemre, korra, fajra, vallásra, nyelvre való tekintet nélkül. Nincsenek előítéleteim, s az "utóítéleteim" is inkább megértők, mintsem súlyosak. Sokan idealistának tartanak ezért, pedig én ezt érzem a legigazibb realizmusnak. Hiszen a jó minden emberben benne van, s ha nem mutatkozik, az a mi hibánk is: nem tudtuk kihozni belőle."

Érzem, hogy az elmondottak csak egy töredékét adták vissza annak, amit Deme László nekünk, kollégáinak s szélesebb körben a nyelvtudománynak, a közéletnek jelent. Mentségemül ismét csak arra tudok hivatkozni, hogy Deme László eddigi életműve kivételesen gazdag, a szűkre szabott idő keretei között nehéz volt akár csak legfontosabb elemeit is felvillantani. S bár feladatom nehéz volt, szívesen vállaltam, megtiszteltetésnek vettem. S hamar beláttam: az én mostani feladatom nagyon könnyű azokéhoz képest, akik majd 10, 15, 20 és még több év múlva fogják Deme Lászlót köszönteni. Hogy leendő köszöntőinek minél jobban feladja a leckét, kívánok neki nagyon jó egészséget, töretlen munkakedvet, s a munkáról vallott nemes felfogásának megfelelően kellemes időtöltést, jó szórakozást.

Mikola Tibor